

УДК 340.12

АКСІОМИ ПРАВОСВІДОМОСТІ ІВАНА ІЛЬІНА ЯК ВТІЛЕННЯ КАРДІОЦЕНТРИЗМУ У ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

Микола Несправа

*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,
юридичний факультет, кафедра соціально-гуманітарних дисциплін
просп. Гагаріна, 26, 49000, м. Дніпро, Україна*

Стаття показує, як І.О. Ільїн застосував концептуальні положення філософії серця до розкриття сутності категорії «правосвідомість». Проаналізовані аргументи вченого на користь духовних чинників порівняно з позитивним правом. Охарактеризовані сформульовані вченим аксіоми нормальної правосвідомості. Визначені принципові положення, які є результатом імплементації законів духовної гідності, автономії і взаємного визнання, доведених І.О. Ільїним на основі принципів кардіоцентризму.

Ключові слова: кардіоцентризм, правосвідомість, духовність, позитивне право, гідність, автономність, взаємне визнання.

Постановка проблеми. Формування правової свідомості є необхідною умовою творення правової держави, яка є ідеальним орієнтиром українського суспільства. Тому визначення її сутності та чинників становлення є нагальним завданням філософії права. Варто підкреслити, що в сучасній літературі правова свідомість тлумачиться здебільшого як сукупність уявлень і понять, що виражають ставлення людей до права як певної матеріальної даності. У цій трактовці позитивне право є первинним щодо правосвідомості, яка реалізується в законодавстві та правосудді. Проте відомий український правознавець С.І. Максимов, який обстоює необхідність розширення горизонтів філософії права, наполягає на тому, що ця наукова галузь повинна бути розгорнута в систему поглядів на світ – як особливий світогляд, генетично пов'язаний з юридичним світоглядом епохи модерну (з його ідеями розумного законодавства і прав людини), однак долає його надмірну зацікленість на державі та позитивному праві [1, с. 29]. У такому контексті аналіз наукового спадку І.О. Ільїна постає актуальним науковим завданням.

Аналіз досліджень і публікацій. Біографію й окремі аспекти творчості І.О. Ільїна досліджували російські вчені Н.М. Блохіна, І.І. Євлампись, І.В. Зернов, О.М. Калягин, Ю.Т. Лисиця, М.П. Полторацький, Ю.І. Сохряков, В.А. Томсінов, М.А. Тюрєнков. Але філософсько-правові аспекти його праць лишилися поза увагою дослідників.

Постановка завдання. Стаття має за мету показати, яким чином філософія серця була застосована І.О. Ільїним для розкриття сутності такої категорії, як правосвідомість, проаналізувати сформульовані вченим закони її формування.

Виклад основного матеріалу дослідження. І.О. Ільїн був одним з яскравих представників філософського напрямку нової релігійної свідомості, засновником якого вважається П.Д. Юркевич, український філософ, професор Київської духовної академії. В основі напрямку лежить кардіоцентризм, який П.Д. Юркевич творчо розвинув, базуючись на філософії серця Г.С. Сковороди. Але якщо у П.Д. Юркевича філософія серця набуває характеру загальної філософської концепції, то І.О. Ільїн зосереджує увагу на втіленні цієї концепції у філософію права. Зауважимо, що загальною характерною ознакою кардіоцентризму є погляд на людину як вільну, індивідуальну, конкретну й відповідальну істоту. На відміну

від західного гуманізму, у кардіоцентризмі наголос робиться не на раціональних аспектах, а на духовних. Як зазначає С.І. Максимов, цей філософський напрям припускає, що сутність людини визначається не тільки і не стільки свідомими психічними переживаннями (розумністю), а «серцем», яке є джерелом думок і пізнання [2, с. 116]. У своїй світоглядній концепції П.Д. Юркевич основну ідею кардіоцентризму виражає так: «Людина починає свій моральний розвиток із руху серця, яке всюди хотіло би зустрічати істот, які радіють, зігрівають одне одного теплом любові, пов'язані дружбою та взаємним співчуттям. Тільки в цій формі здійсненого всезагального щастя світ уявляється їй як дещо гідне існування» [3, с. 181]. Що стосується права, то, з позиції філософії серця, акцент у його обґрунтуванні робиться на внутрішній духовній сутності. Ідея права в кардіоцентричному трактуванні полягає не у формальному зовнішньому примусі, а в регулюванні життя з урахуванням внутрішнього світу і свободи людини. Право розглядається як умова, можливість творчої самореалізації особистості, її індивідуального розвитку [2, с. 117]. Саме такий підхід обґрунтовує теорія І.О. Ільїна, яка базується на твердженні: «Право в його основній суті є необхідний для людини образ його духовного життя на землі, чи інакше: необхідна форма «зустрічі» між верховним благом і людською душею. Право є передусім правом людини бути незалежною духом, правом буття і правом свободи, правом самостійно звертатися до Бога, шукати, знаходити, сповідувати і здійснювати досконалість, яку людина бачить і якій віддає перевагу. Одним словом, право – це атрибут духу, його спосіб життя, його необхідний прояв» [4, с. 82].

Кардіоцентризм за своєю природою є антипозитивістським напрямом. І.О. Ільїн, який обстоював позиції відродження природного права, стверджував, що в кожній людині незалежно від віку, освіти, розуму і таланту є характерна для її душі правосвідомість, навіть тоді, коли вона сама про це не підозрює. «Жити – означає для людини жити правосвідомістю, у її функції і в її термінах, бо вона залишається завжди однією з великих і необхідних форм людського життя», – проголошує філософ [4, с. 25].

Він розкриває екзистенціальну природу правосвідомості. Об'єктивність предметно-го змісту щодо права, на його думку, полягає в тому, що в зовнішньому ставленні людини до людини є якась єдина й об'єктивна правота, яку можна пізнати тільки через внутрішній досвід, через справжнє, предметне випробування і розкриття природного права. Усвідомити зміст цього природного права і розкрити його – покласти початок зрілій природній правосвідомості; зробити її предметом волі і виправданого афекту, тобто перетворити цю єдину й об'єктивну правоту на улюблену і бажану ціль життя, значить, розвинути і здійснити в собі природну правосвідомість. І.О. Ільїн у своїх умовиводах виходить із пріоритетності ідеальних критеріїв права перед формальними. Саме природна правосвідомість як предметне знання про «справжнє», єдине право, на його думку, має лежати в основі будь-якого судження про право і будь-якого правового і судового рішення, а тому і в основі тих законів, які встановлюються в різних громадах і державах уповноваженими людьми під назвою «позитивне право». Вона ж є чинником, що зумовлює якість позитивного права, чим більш розвиненою, зрілою і глибокою є природна правосвідомість, тим досконалішим буде позитивне право і кероване ним зовнішнє життя людей [4, с. 34].

Спираючись на головний постулат кардіоцентризму про керівну роль душі в усіх процесах, де задіяна людина, І.О. Ільїн розкриває провідне значення правосвідомості в соціальному регулюванні. На вигляд, право не потребує правосвідомості і часто навіть не має до неї доступу. Насправді воно живе правосвідомістю. Творити зовнішній порядок життя право може тільки через внутрішню впорядкованість душі, тобто через правосвідомість. «Правосвідомість є тим благородним джерелом, в якому перероджуються і безправна сила

і безсиле право: право стає благородною силою, а сила стає силою правоти», – проголошує філософ [4, с. 98]. Саме через правосвідомість правова норма набуває власне значення, а отже, і життєву ефективність; саме через нього правова сила отримує свою санкцію, своє освячення, втрачає свій одіозний характер.

І.О. Ільїн показує дилему права, яка полягає в тому, що воно, з одного боку, має бути всезагальним, безвідносним і об'єктивним, а з іншого боку, право може існувати тільки у сфері людських стосунків і не може бути незалежним від них. Тому «право як щось об'єктивне тільки «здається» людям; воно, як привид: варто тільки зібратися з духом, придивитися – і воно виявиться грою афектів і фантазій» [4, с. 48]. Наслідком означеної ділеми є те, що позитивне право не є системою досконалих і безпомилкових правил поведінки, а позитивний правопорядок нерідко передбачає наявність духовно протиприродних умов. Крім того, правова норма є абстрактним правилом; це правило розглядає людину як абстрактний зміст. Однак існують не «люди взагалі», а живуть «люди зокрема», що мають не абстрактні ознаки, а конкретні властивості. Вчений вважає, що проблема застосування правових норм до живих людей, їхніх статків, діянь і відносин, є проблемою, абсолютно невирішеною на шляхах формальної індукції і дедукції. Відповідно до концепції кардіоцентризму, він вважає, що сприйняття конкретної даності має бути актом художньої справедливості. Філософ показує, як на ній має ґрунтуватися правозастосування: «Той, хто застосовує право, повинен мати на увазі не тільки формальну «законність» норми і не тільки її об'єктивний зміст, а й її об'єктивне призначення – її духовну місію і її життєву функцію» [4, с. 231].

І.О. Ільїн зазначає, що суперечність між природною правосвідомістю і позитивним правом призводить до роздвоєння права. Він вважає, що ця загальна проблема пов'язана з домінуванням позитивно-раціоналістичних підходів, що знищують духовність і негативно відбивається на всіх сферах соціального життя. Таке роздвоєння права, така суперечність правосвідомості свідчить, як стверджує мислитель, про духовну невдачу, що спіткала людину: їй не вдається – через відсутність волі або брак вміння – усвідомити зміст природної правоти і покласти його в непорушну підставу для всякого судження про позитивне право; але оскільки вміння завжди залежить від серця, яке любить, і від волі, яка виховує і виховує вміння, то вся ця велика духовна невдача в справах правотворчості спочиває на загальному, історично усталеному черствинні серця і нестачі волі до правого права. Можна констатувати, що в оцінці ситуації І.О. Ільїн використовує саме критерії, характерні для кардіоцентризму. Виходити із кризи він пропонує за допомогою формування «нормальної» правосвідомості відповідно з ідеалами філософії серця. «Нормальну правосвідомість можна зобразити як особливий спосіб життя, яким живе душа, предметно і правильно переживає право в його основній ідеї і в його одиничних видозмінах (інститутах). Водночас вона як духовно слухне і цілісне ставлення душі до права не зводиться до «свідомості», але живе у вигляді волі до досконалості, справедливості і права, яка пробуджується серцем і совістю» [4, с. 19]. За орієнтири І.О. Ільїн розробив три аксіоми правосвідомості. Аксіоми правосвідомості по суті є його основними істинами, яким у житті відповідають основні способи буття, мотивування і діяння. Такими аксіомами правосвідомості є: закон духовної гідності, закон автономії і закон взаємного визнання [4, с. 147].

Закон духовної гідності полягає в тому, що здорова правосвідомість покоїться цілком на почутті власної духовної гідності. Він ґрунтується на тому, що форма людського життя визначається в основі тим, що людина є не просто живою істотою, не тільки істотою, обдарованою душевними здібностями, але істотою духовною. З огляду на концептуальні посили І.О. Ільїна, ми можемо вивести із цієї аксіоми три принципових положення.

По-перше, ця аксіома логічно приводить до розуміння необхідності віри в Бога. Бо, як стверджує І.О. Ільїн, самоствердження душі в абсолютно цінному предметі завжди було і завжди буде єдиним джерелом почуття власної духовної гідності. Це почуття зароджується в душі людини як результат справжнього, хоча б елементарного і формального, духовного досвіду. Зрозуміло, що це почуття набуде духовного характеру і духовного значення лише коли в людини буде живе почуття, що вона стоїть перед обличчям вищих цінностей і останніх таємниць життя, тобто перед лицем Божим. Це почуття виникає тоді, коли сама «місія» і саме подолання дійсно мають вимір абсолютної цінності. Щоб випробувати і затвердити свою духовну гідність, необхідно на ділі переконатися у своїй здатності до сприйняття і здійснення об'єктивної вищої цінності. Це означає, що людина повинна пережити реальне з'ясування божественних змістів, випробувати і визнати їх спорідненість зі своєю особистою природою, затвердити їх у собі і себе через них. Релігійна людина знаходить свою духовну гідність у тому смиренні, з яким вона сприймає волю Божу як свою власну, через яке їй відкривається її справжня єдність із Богом, її вище, абсолютне значення. Отже, моральна гідність людини затверджується саме тим, що вона життєво з'єднує себе зі своєю совістю і в служінні добру знаходить своє справжнє, особисте покликання. Як наголошує І.О. Ільїн, тільки особистий досвід, духовний і за формою, і за змістом, породжує в людині почуття духовної гідності: душа повинна відчувати, що вона дійсно стояла і стоїть перед лицем Божим; що вона знайшла в собі добру волю до божественних змістів, бо побачила і полюбила їх; що вона затвердила в собі цю волю і, через це, затвердила свою духовну гідність [4, с. 149]. Він демонструє набуття справжньої гідності в християнстві. Християнин, як пише І.О. Ільїн, здійснює це набуття та затвердження кожного разу, коли він читає Молитву Господню, перебуваючи в ній серцем і волею. Бо в цій молитві він підносить себе до Бога, щоб сповідати перед Його обличчям – Його духовне Батьківство і своє щодо Нього духовне синівство. Цим він і затверджує свою духовну гідність. Душа повинна знати про себе, що ці вище завдання і вища відповідальність не зломали її, а зміцнили її сили й оформили її життя; що вона може, навіть переживши падіння, знову знайти свою спорідненість із божественними змістами і знову затвердити їх у собі і себе через них [4, с.150].

По-друге, ця аксіома розкриває справжнє значення патріотизму. Вихідним пунктом є теза І.О. Ільїна, що духовне самоствердження полягає в тому, що людина знаходить правильне вирішення конфлікту між духовним покликанням і інстинктом самозбереження. І так воно є не тільки в особистому житті, а й у національному: людині немає життя на землі поза інстинктом особистого і народного самозбереження; але їй немає гідного життя на землі поза духовним приборканням і водночас виправданням цього інстинкту. А це виправдання дається тільки через ствердження власної духовної гідності. Почуття власної гідності є необхідним і справжнім проявом духовного життя; воно є знаком того духовного самоствердження, без якого немислимі ні боротьба за право, ні політичне самоврядування, ні національна незалежність. Громадянин, позбавлений цього почуття, є політично недієздатним; народ, що не рухається їм, приречений на тяжкі історичні приниження [4, с. 148]. Для українців особливо корисно звернути увагу на посил І.О. Ільїна про те, що почуття власної духовної гідності і повага до себе, що впливає з нього, необхідні й окремому громадянину, і народу загалом, і державній владі, і армії; це необхідно і в приватному, і в політичному, і в міжнародному житті [4, с. 152]. Нормальна правосвідомість, що керується законом духовної гідності, а отже, прагне до свободи духу і живиться волею до добра, почне неминуче перебудовувати соціальне життя людей на принципах духовного самоврядування, почуття власної гідності, поваги, довіри і справедливості. І.О. Ільїн доводить, що істинний патріотизм і почуття державності будуть її зрілими плодами. Бо саме

на цій основі і тільки на ній може скластися той громадянський характер, який завжди буде справжнім творцем і будівельником суспільного і державного життя. Тільки духовно зріла людина може бути істинним громадянином і патріотом, бо тільки вона живе тим, за що варто і померти; тільки в неї є щось таке, що дійсно варто любити більше самої себе; тільки вона має достатні підстави і спонукання для того, щоб добровільно і всіма силами захищати духовну культуру своєї Батьківщини [4, с. 153].

По-третє, означена аксіома дозволяє зрозуміти природу права. Бо, як зауважує І.О. Ільїн, правильне розуміння права є розумінням його духовної природи і його духовного призначення; таке розуміння властиве тільки тому, хто сам живе цим призначенням і хто усвідомив і затвердив у собі цю духовну природу. Адже право немислиме і неможливе поза суб'єктом права, тобто тієї істоти, для якої воно, чиє воно, через яку воно. Але ця істота, створюючи право як щось своє і для себе, має потребувати права, має зберігати в собі його мірило і критерій, має переживати його як свій необхідний атрибут. Вона має бути гідна права і водночас вона мусить створювати таке право, яке відповідало б її власній гідності. А ця гідність права і його суб'єкта – гідність духу: його змістів, його способу життя, його станів. Предметна поведінка в праві будується цілком на духовній самосвідомості людини і на її почутті власної духовної гідності. Крім того, для нас важливо звернути увагу також на твердження, яке випливає із цієї аксіоми, що гідне і творче життя людського духу залишається вищою метою політики, а позитивне право і державна організація є засобом [4, с. 146]. Актуальним для України є зауваження І.О. Ільїна про те, що в основі будь-якої продажності – хабара, публічної корупції, всілякої демагогії і міжнародної корисливої зради – лежить духовна сліпота і відсутність власної духовної гідності [4, с. 168].

Друга аксіома правосвідомості полягає в тому, що справжньою, основною формою духу, притаманним йому, необхідним для нього способом буття і діяльності є автономія, або самозаконність. «Бути духом – індивідуумом або соціальною організацією – значить, визначати себе і управляти собою; це означає мати силу, яка спрямовує життя до благих цілей. Керувати собою – це волею ухвалювати рішення про свої дії і вибирати свої життєві змісти; стверджувати свою гідність і свої сили, встановлювати і дотримуватися своєї межі; відстоювати свої повноваження і виконувати свої обов'язки», – зазначає І.О. Ільїн [4, с. 169]. Ідеї філософії серця втілюються в його формулі, за якою духовне життя – це самодіяльність у здійсненні вищих предметних цінностей. Бути духом – це визначати себе любов'ю до якогось об'єктивно цінного предмета, знайти в самому собі живе джерело для діяльності в ім'я улюбленого предмета. Як справжній гімн кардіоцентризму звучать слова І.О. Ільїна, що доводять необхідність автономії правосвідомості: «Духовне життя – це самодіяльність. Самодіяльність, спрямована саме на здійснення вищих, безумовних цінностей. Це самовизначення в думці, яка активно піднімається до істинного знання; у волінні, яке вільно знаходить свій совісний корінь; в уяві, яка самобутньо здійснює закони справжньої краси; у відчутті, яке щиро любить усе живе і цілісно радіє досконалості Божества; у праці, яка примножує надбання і багатство сім'ї і Батьківщини» [4, с. 170].

Ця аксіома, по-перше, дає можливість вирішити проблему співвідношення свободи і права. З позицій кардіоцентризму І.О. Ільїна, бути людиною – бути індивідуальним духом і, свідомо чи несвідомо, хотіти бути їм. Але бажання бути індивідуальним духом означає потребувати природного, а потім і позитивного права, а це означає мати волю (свдому чи несвідому) до права і до його мети. Так, воля до духу, єдина і цілісна по суті, веде до права і до його мети – у всіх трьох можливих тяжіння своїх: предметному, індивідуальному і соціальному. Отже, життя людини неможливе поза правовою формою, але їй належить

сприймати цю правову форму самостійно, сприймати межі своєї волі і підтримувати їх як необхідну і священну межу своєї поведінки. Це самозобов'язання залишається для духу основним способом життя незалежно від того, здійснюється воно у вигляді імперативної норми чи добровільного договору. Бо, хоча соціальна диференційованість волі в обох випадках різна, – у першому разі правостановлююча воля соціалізована і виділена, а в другому – вона залишається дуальною (або множинною) й індивідуальною, – але автономний характер її може і повинен бути дотриманий на всіх шляхах. Ідея відомого кантівського категоричного імперативу лунає в твердженні І.О. Ільїна, за яким людина, що володіє зрілою правосвідомістю, здійснює ті правові акти, які хоче, але хоче вона зробити тільки ті, які відповідають меті права і праву. Її дії настільки ж правильні щодо цілі права, наскільки вони відповідають її власній волі [4, с. 175].

По-друге, ця аксіома дозволяє піддати критичному аналізу відносини державної влади і громадянина. Як вказує І.О. Ільїн, громадянин, позбавлений автономної правосвідомості, не здатний ні до самовладання, ні до самодіяльності, ні до самоврядування. Він може дотримуватися порядку і вірності праву тільки під тиском чужої волі. Він потребує загрози для того, щоб не стати правопорушником; йому необхідно покарання тому, що він постійно схильний стати винним злочинцем. Тому, на переконання І.О. Ільїна, все, що не служить автономності та предметності людського життя, є ворожим єдиному, спільному інтересу народу, держави і людства.

Згідно з його визначенням, громадянин – це не абстрактна одиниця, не об'єкт влади, і не просто психофізіологічний індивідуум, але істота духовна, така, для якої автономія потрібна як повітря. Бути громадянином в істинному розумінні слова значить вести автономне духовне життя, мати автономну правосвідомість і будувати нею своє життя і життя своєї держави. Бути громадянином – це мати самостійні переконання в тому, що є добро і зло, у чому полягає сутність людини, її призначення, що таке право і держава, яка їхня вища мета. Громадянину необхідно мати самостійні переконання з питань політики: він повинен розуміти сутність держави і влади, він має розуміти духовну природу і призначення політики і, головне, він повинен мати свідому і зрілу волю до об'єктивної мети права і держави.

Нібито спеціально для сучасної України написані слова про те, що звання дієздатного громадянина передбачає в людині розумову, вольову і духовну зрілість. Громадянин, який веде автономне духовне життя, є істинним будівельником життя, – як внутрішнього, душевного, так і зовнішнього. І для цього будівництва йому, безумовно, необхідно, щоб його внутрішня автономія знаходила собі необмежений зовнішній прояв [4, с. 171]. Отже, правова свобода в її основній суті є духовною, внутрішньою свободою. Вона полягає в тому, що в житті індивідуума і народу внутрішньо знімається протилежність між «панівними» і «керованими», але не тому, що будь-яке управління припиняється, а тому, що воно набуває змісту самоврядування.

Третя аксіома визначається як взаємне духовне визнання. Таке визнання зумовлене тим, що насправді право можливо лише там, де є живе співвідношення між людьми. За кардіоцентризмом, право зароджується вперше як настрій волі і здійснюється вперше як відношення духу до духу. Ця аксіома дозволяє охарактеризувати вміст таких категорій, як правовідносини і правопорядок.

Отже, на думку І.О. Ільїна, вступити в правовідносини означає саме піднятися думкою і волею до ідеї права і до мети права, тобто до духу як джерела живої правоти. Правовідносини як такі вводять людину до сфери духу, бо вони передбачають живе відношення душі до ідеї об'єктивного блага як мірила життя і діянь [4, с. 191]. Як бачимо, і тут філософія серця долає звичний юридичний формалізм.

Але це не означає, що юридична форма у відносинах має тільки нижче значення «корисності», «міцності», «визначеності» і «вимушеності». Ідеться про пріоритетність вмісту над формою. Цей вміст передбачає, що в осіб є духовна гідність, воля до мети права і здатність до автономного самовизначення, які ставлять особисту правосвідомість перед необхідністю об'єктивного блага і змушують людину визначити свою поведінку, зв'язати себе на засадах самоствердження і самообмеження.

І.О. Ільїн демонструє структуру таких правовідносин. Вони ґрунтуються на трьох визнанні, двічі здійсненому. По-перше, кожен із суб'єктів, що вступають у правовідносини, визнає відносини за основу, форму життя, об'єктивно значущу ідею. По-друге, кожен із суб'єктів визнає свою духовність, тобто свою гідність і свою автономію, як правотворчу силу. По-третє, кожен із суб'єктів визнає духовність іншого суб'єкта, тобто його гідність і автономію, як силу, здатну до правотворчості. Вступити у правовідносини – погодитися на спільне підпорядкування праву; це означає визнати себе й іншого здатними до пізнання позитивного права, до сприйняття його об'єктивного значення, до визнання права взагалі, його цілей і його гідності. Можемо зауважити, що саме таке розуміння пропонує сучасна комунікативна теорія права. А в контексті українських реалій особливого значення набуває теза про те, що в основі будь-яких правовідносин як приватних, так і публічних, лежать взаємна повага і взаємна довіра. Ними пов'язуються і громадяни один з одним, і громадяни із владою, і влада із громадянами. Поза цими формами взаємного визнання правопорядок не може існувати, бо з їх зникненням неминуче зникає всяке єднання і всяка солідарність [4, с. 194].

Правопорядок, на думку І.О. Ільїна, має розглядатися не як набір юридичних настанов, що забезпечуються правоохоронною діяльністю, а як система взаємного духовного визнання. Правопорядок як жива система правовідносин ґрунтується на тому, що люди зберігають в душі своїй духовний вимір речей і діянь, будують цим своє життя: стверджують духовне начало в інших і встановлюють їхній правовий статус. Важливо звернути увагу на те, що саме таке трактування правопорядку відповідає постулатам філософії серця. Таке розуміння права і держави знову виявляє братство всіх людей, воно підтверджує також відсутність принципового розходження між правопорядком і євангельським вченням про любов, бо ставлення «у праві» і ставлення «у любові» є різновидами духовного визнання. І.О. Ільїн підкреслює, що нормальна правосвідомість не тільки не виключає любові до ближнього, але шукає і знаходить шляхи для систематичної організації її соціального здійснення, бо прийняти кожен правий інтерес іншого як свій власний значить саме ставитися до ближнього, як до самого себе.

Нам хотілося б звернути особливу увагу на твердження філософа, що правильно зрозуміла політична діяльність не тільки не виключає служіння Богу, але, навпаки, є сама по собі гідним поклонінням Йому «у дусі та в правді». Вчення Христа ніколи не закликало до зречення від почуття власної духовної гідності, саме це праве почуття лежить в основі боротьби людини за своє природне право. Нормальна правосвідомість не тільки не заохочує своєкористя як двигуна людських вчинків, але передбачає в людині саме ту здатність ставити Божу справу понад усе, про яку Христос говорив як про основу всього життя.

У контексті складних процесів, які відбуваються в Україні, зокрема важкого просування реформ, на диво актуальними й особливо значущими є судження І.О. Ільїна про те, що коли завдання організувати мирне і справедливе співжиття людей на землі є завданням права і правосвідомості, то сучасна криза оголює насамперед глибоку недугу сучасної правосвідомості. Вочевидь, варто дослухатися до порад ученого, який був впевнений, що єдино правильний шлях до будь-яких реформ – це поступове виховання правосвідомості.

Висновки. І.О. Ільїн вперше розкрив екзистенціальну природу правосвідомості з позицій кардіоцентризму. Він обстоює позиції відродження природного права та доводить твердження про пріоритетність духовних чинників порівняно з позитивним правом. Вчений охарактеризував причини роздвоєння права і запропонував як вирішення цієї дилеми шляхи формування нормальної правосвідомості. Він сформулював три аксіоми такої правосвідомості: закон духовної гідності, закон автономії і закон взаємного визнання. Вивчення вмісту цих законів сприяє, по-перше, розумінню необхідності віри в Бога, розкриває справжнє значення патріотизму, дозволяє зрозуміти природу права; по-друге, дає можливість вирішити проблему співвідношення свободи і права, піддати критичному аналізу відносини державної влади і громадянина, дозволяє охарактеризувати такі категорії, як правовідносини і правопорядок. Умовиводи філософа приводять до висновку, що будь-які соціальні реформи мають своїм стрижнем формування зрілої правосвідомості. Втілення І.О. Ільїним постулатів філософії серця в його концепції правосвідомості демонструє значний науковий потенціал цієї методології. Отже, цей напрям є перспективним для подальших досліджень.

Список використаної літератури

1. Максимов С.І. Верховенство права: світоглядно-методологічні засади. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія «Філософія» 2016. № 4 (31). С. 27–36.
2. Максимов С.І., Данильян О.Г., Дзьобань О.П. та ін. Філософія права в Україні: виникнення, світоглядно-методологічні витоки, основні ідеї. Філософія права: підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. / за ред. О.Г. Данильяна. Харків: Право, 2009. С. 114–121.
3. Юркевич П.Д. Философские произведения. Москва: Знание, 1990. 346 с.
4. Ильин И.А. О сущности правосознания. Москва, 1993. 235 с.

THE AXIOMS OF LAW CONSCIOUSNESS BY IVAN ILYIN AS AN IMPLICATION OF CARDIOCENTRISM IN THE PHILOSOPHY OF LAW

Mykola Nesprava

*Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs,
Faculty of Law, Department of Social and Humanitarian Disciplines
Gagarin sq., 26, 49000, Dnipro, Ukraine*

The article shows I.O. Ilyin applied the conceptual provisions of the philosophy of a heart to the disclosure the essence of the category “law consciousness”. The author analyzes the arguments of the scientist in favor of spiritual factors in comparison with positive law. The paper characterizes the axioms of normal law consciousness formulated by the scientists. The author defines the basic principles that result from the implementation of the laws of spiritual dignity, autonomy and mutual recognition, proved by Ilyin based on the principles of cardiocentrism.

Key words: cardiocentrism, law consciousness, spirituality, positive law, dignity, autonomy, mutual recognition.